

Томусяк А. О.,
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ АВТОРСЬКИХ ІНТЕНЦІЙ ФІГУРАЛЬНО-РИТОРИЧНИМИ СИНТАКСИЧНИМИ ЗАСОБАМИ В АМЕРИКАНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Анотація. Стаття містить детальний опис таких засобів експресивного синтаксису, як комплекс «питання-відповідь», риторичне питання, які ми називаємо фігурально-риторичними засобами. Проблеми експресивного синтаксису сьогодні не мають повного наукового висвітлення. Зокрема, це стосується й визначення спектру синтаксичних засобів, які надають текстові експресивного забарвлення. Опираючись на значні напрацювання в дослідженні експресивності художнього тексту, уважаємо, що кожна синтаксична конструкція, використана вміло, оригінально й по-своєму, у художньому мовленні є фігурально-риторичним засобом, оскільки може містити великий потенціал естетичності, експресивності, мати потужну впливову силу на читача. Головною ж настановою всіх фігурально-риторичних структур є відображення авторського світогляду, його мовних уподобань, мистецького таланту в реалізації свого комунікативно-інтенційного плану.

З погляду синтаксису будь-яке авторське мовлення є базою організації змістово-фактуального матеріалу, тканиною сюжету твору, куди вставляються різні способи викладу матеріалу. У статті з'ясовано, що питальні висловлення як окремий модально-інтенційний різновид синтаксичних одиниць є значно поширеними в художньому мовленні. Потужний експресивний потенціал репрезентують комплекси «питання-відповідь» у монологічному мовленні, тобто автодіалоги (ми вважаємо їх риторичними), які імітують живу розмову, залучаючи до неї читача, допомагають авторові розкрити перед читачем свій внутрішній світ, створити неповторні художні образи. Риторичне питання як окремий прагматичний різновид речень, що корелює з поняттям непрямого мовленнєвого акту, оскільки в його основі – синтаксична транспозиція: використання одного висловлення в значенні іншого, реалізує авторський намір максимального впливу на адресата, створює ефект відповідної перлокуції. Риторичні питання є активізуючим засобом, вони тільки імітують пошук інформації, а не є мовленнєвою дією запитування. Риторичне питання надає величавості описові, естетично прикрашає розповідь, і це, безперечно, позитивно впливає на почуття й духовне сприйняття тексту. Інтерогативні конструкції емоційно виражають думку-судження, а не питання як форму запиту, вони не містять звернення до інших учасників мовленнєвих ситуацій, тому не передбачають відповіді на запитання, оскільки воно стосується тільки мовця, виражає його форму мислення, його комунікативні інтенції.

Ключові слова: експресивність, інтенція, прагматика, фігурально-риторичний засіб, інтерогативність, риторичне питання, питання-відповідь.

Постановка проблеми. Проблеми експресивного синтаксису, на жаль, не мають повного різнорівневого та різноаспектного висвітлення. Зокрема, це стосується й визначення арсеналу синтаксичних засобів, що надають текстові експресивного забарвлення. Найчастіше рівень експресії вчені пов'язують із використанням системи стилістичних і риторичних фігур чи різноманітних образних засобів.

Фігурально-риторичні засоби мовлення (функціонування терміна поширене в працях Л.І. Мацько, С.Я. Єрмоленко, О.О. Крилової та ін.) з давніх часів були в полі комунікативних досліджень. Ще Аристотель у «Риторіці» виокремив ролі «оратора і ритора, слухача та аудиторії, інтенцію мовця, пафос (реакцію) слухача, функціональні типи мовних актів» [5, с. 319], а Діонісій, називаючи такі засоби «ідеями», уважав, що оратор «повинен бути схожим на Протея, що міняв свою подобу залежно від умов», «подоба ж ця створюється шляхом комбінацій ідей» [2, с. 195]. Різноманітні мовні фігури й тропи, які підсилюють образність і збагачують якості мовлення, залишаються в колі наукових зацікавлень і сьогодні, особливо з огляду на їх комунікативно-прагматичне спрямування й тенденції в їх функціонуванні. У філологічних студіях такі фігури мовлення називають неоднаково: як певну форму, що виражає думку, як відхилення від узвичасної форми, як стилістично марковані структури тощо. Зокрема, І.І. Ковтунова зазначає, що художня творчість полягає не в порушеннях формальних граматичних правил, а її оригінальність у «семантичних і функціональних *перетвореннях* (виділення наше – І. К.) мовних засобів», оскільки художнє мовлення «створює свої позитивні мовні цінності, які розширюють функціонально-семантичні можливості мови і перетворюють мовлення у мову мистецтва» [3, с. 4].

О.О. Крилова, розмежовуючи художні тропи й фігури мовлення, зазначає, що тропи є «суміщенням двох семантичних планів в одиниці форми», а «фігурами мовлення можна назвати підсилювальні експресивності мовлення синтаксичні побудови, наприклад, анафору, епіфору, риторичне питання тощо» [4, с. 233]. З опертям на величезні напрацювання в цьому плані вважаємо, що кожна синтаксична структура, використана вміло, оригінально й по-своєму, у художньому мовленні є фігурально-риторичним засобом, оскільки може містити великий потенціал естетичності, експресивності, мати потужну впливову силу на читача. Головною ж настановою всіх фігурально-риторичних структур є відображення авторського світогляду, його мовних уподобань, мистецького таланту в реалізації свого комунікативно-інтенційного плану.

У художньому тексті як продукті естетичного спілкування досить поширене функціонування властивого діалогічному мовленню комплексу «питання-відповідь», що є ознакою передовсім усно-розмовного синтаксису й репрезентує відтворення живого, усного мовлення в канві літературного простору. Однак варто враховувати, що в художньому тексті виражальні синтаксичні структури, які прийшли з розмовного мовлення, пов'язані з ним лише за походженням, оскільки вони привносять стилістичний відтінок, стають спеціальним експресивно-стилістичним прийомом, їх уживання є мотивованим, продуманим автором, а не спонтанним, як це відбувається в живому мовленні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різне тлумачення логічної природи питання зумовило існування в лінгвістичних дослідженнях значної кількості суперечливих думок і висловлень. У кінці ХХ століття проблематика інтерогативності активізувалася з виникненням концепції «прагматичного повороту» в лінгвістиці, пов'язаної з працями Дж. Остіна, Г. Грайса, Дж. Серля, Д. Вандервекена та ін. Сьогодні поширення здобула теорія мовленнєвої діяльності (О.О. Леонтьєв, Є.Ф. Тарасов, І.Н. Горелов та ін.).

Метою статті є лінгвопрагматичний аналіз, що полягає у виявленні комунікативно-прагматичного потенціалу інтерогативних фігурально-риторичних синтаксичних засобів вираження експресивності.

Виклад основного матеріалу. Комунікативний підхід до аналізу синтаксичних одиниць спрямовує увагу на функцію мови як засіб спілкування, тому важливе місце серед його проблем посідає проблема інтенційності, адже форма висловлення залежить від інтенції, або комунікативного наміру мовця. Комунікативний намір мовця асиметричне з мовною формою інтерогативності. На цій основі можна виділити цілий клас інтерогативів, у яких ілюктивна сила не збігається з мовним значенням, експансуючи смисли інших модально-інтенційних висловлювань. Отже, у комунікативному аспекті інтерогатив – це інтенційний засіб мовленнєвого спілкування, що використовується мовцем з метою здійснення своїх комунікативних намірів.

У мові художнього твору інтерогативи репрезентують низку вторинних функцій, спрямованих на вираження різних емоцій, авторських оцінок, експресивного стверджувального реагування чи заперечення, підтримування контакту при відтворенні спілкування персонажів, на репрезентацію інтенційно-модальної семантики непитальних висловлень. Саме такі комунікативно-функційні особливості, коли питальні комплекси стають маркерами експресивності, є предметом нашої уваги.

Автор художнього твору послуговується формою питання для активізації уваги читача саме на тому чи іншому своєму твердженні, а також спонукає його розмірковувати над ситуацією, поступками персонажів чи їхніми міркуваннями. Разом із тим такі мовленнєві комплекси впливають на почуття адресата, оскільки створюють ілюзію його участі в описуваній ситуації, роблять читача її співучасником.

Питальні речення в діалогічному мовленні виконують своє пряме призначення – запитати, щоб отримати відповідь. Запит інформації акцентує на тому, що є важливим для мовця в момент спілкування.

Обов'язковість присутності співрозмовника (адресата мовлення) полягає в тому, що саме йому адресується запит.

Адресант очікує на інформацію-відповідь. Однак у плані дослідження більший інтерес становить внутрішнє мовлення героя, монолог, такий вид мовленнєвої діяльності, де відсутнє опертя на безпосередній акт спілкування, на участь інших учасників інтеракції. Уважаємо, що комплекс «питання-відповідь» у монологічній формі мовлення завжди експресивний, оскільки є актуалізованим, спонукає читача розмірковувати разом із автором чи персонажем і співпереживати з ними.

У монологічному мовленні специфікою комплексу «питання-відповідь» є те, що сам мовець (персонаж) відповідає на свої питання, тобто адресант та адресат – одна й та сама особа, як-от: *Something is wrong. Am I deluded about having sponsors? Or has Peeta's behavior made them all hang back? No, I don't believe it. There's someone out there who wants to buy me water only Haymitch is refusing to let it go through. As my mentor, he gets to control the flow of gifts from the sponsors. I know he hates me. He's made that clear enough. But enough to let me die? From this? He can't do that, can he? If a mentor mistreats his tributes, he'll be held accountable by the viewers, by the people back in District 12. Even Haymitch wouldn't risk that, would he? Say what you will about my fellow traders in the Hob, but I don't think they'd welcome him back there if he let me die this way. And then where would he get his liquor? So. what? Is he trying to make me suffer for defying him? Is he directing all the sponsors toward Peeta? Is he just too drunk to even notice what's going on at the moment? Somehow I don't believe that and I don't believe he's trying to kill me off by neglect, either. He has, in fact, in his own unpleasant way, genuinely been trying to prepare me for this. Then what is going on?* [7, с. 36].

Наведений приклад – це роздуми Кітнісс, героїні роману Сьюзен Коллінз «Голодні ігри», над ситуацією, у якій вона опинилася. Фрагмент уміщує одинадцять питальних речень. Разом із героїнею й читач намагається знайти відповіді на запитання, які турбують Кітнісс. На власні запити дівчина часто відповідає запитанням. Такий спосіб відтворення роздуму впливає на динаміку висловлення, «рухає» текст, максимально зосереджуючи увагу читача на описуваному. Супроводжуючи питальні речення реченнями-відповідями, адресант (автор) ніби розмовляє зі своїми читачами. Він шукає вичерпної відповіді не тільки для себе, а й для читача, змушуючи його розмірковувати, обдумувати варіанти відповіді, переживати разом з нею й відчувати те саме, що й вона.

Однак у мовній канві художнього тексту автор частіше вибирає й іншу комунікативну стратегію – пропонує відповідь (чи навіть низку ймовірних відповідей). Пор.: *Langdon's eyes shot open, and he drew a startled breath. He was still seated at Sienna's desk, head in his hands, heart pounding wildly. What the hell is happening to me? The images of the silver-haired woman and the beaked mask lingered in his mind. I am life. I am death. He tried to shake the vision, but it felt seared permanently into his mind* [10, с. 40].

Ленгдон, адресуючи сам собі запитання, аналізує свій стан, думки, де переплелися події минулого, теперішнього й уявного. Експресивність висловлення посилюється відповіддю – номінативними реченнями, структура яких повторюється та які побудовані на антонімії.

У мові художнього твору комплекс «питання-відповідь» стратегічно запрограмований автором: він апелює до читача з метою активізації його уваги, створюючи уявні (вигадані) діалогічні ситуації, тобто ситуації, де з'являється внутріш-

ній співрозмовник: *How can I get water? Return to the lake. No good. I'd never make it. Hope for rain. There's not a cloud in the sky* [8, с. 87].

Комплекси «питання-відповідь» – улюблений прийом багатьох письменників, оскільки така форма викладу інформації (особливо автодіалоги) дає змогу глибше розкрити внутрішній світ оповідача, авторський інтенційний обшир, передати думки наратора, його міркування, реакцію на різні описувані ситуації. Кожен автор постійно намагається привернути, завоювати увагу читачів, переконати їх в істинності зображуваного. Саме тому він послуговується комплексом «питання-відповідь», що часто містить серію питань, у тому числі й риторичних.

Риторичне запитання – це стилістична фігура, що має широке висвітлення в працях зі стилістики. Однак аналіз мовознавчих розвідок, які стосуються структурно-семантичного та комунікативно-прагматичного описів зазначених синтаксичних побудов, дає змогу стверджувати, що в їх визначенні простежується низка протиріч. Риторичним називають не власне запитання, що вимагає відповіді, а стверджувальне повідомлення певної інформації в питальній формі чи імпліцитне твердження або заперечення певної думки, експресивно забарвлене заперечення, псевдопитальне чи «уявне» речення тощо. Зокрема, на думку Н.С. Алфьорової, риторичні питання – це особливий тип номінативних одиниць, факт системи мови, якому відповідає певний тип думки, що утворює мовну семантику речення [1, с. 45]. У більшості сучасних мовознавчих праць риторичне питання розглядають як мовний засіб, основне функційне навантаження якого – інтенсифікація та смислова організація мовлення. Зокрема, С.Т. Шабат-Савка зазначає, що риторичні запитання – «це синтаксичні одиниці, що мають питальну форму й виконують функцію естетичного впливу на адресата. Вони ... слугують засобами реалізації інтенцій естетичності – чітко спланованих, умисних, не спонтанних» [6, с. 170]. Отже, риторичне питання – це вторинна функція запитання, спрямована не на одержання конкретної інформації, а на вираження емоцій, оцінок, підтримування контакту, експресивного ствердження чи заперечення, на репрезентацію інтенційно-модальної семантики непитальних висловлень тощо.

Як приклад візьмемо уривок із роману К. Маккарті «Дорога», у якому автор устами головного героя розмірковує над вічною дилемою буття – смертю:

And the dreams so rich in color. How else would death call you? Waking in the cold dawn it all turned to ash instantly. Like certain ancient frescoes entombed for centuries suddenly exposed to the day [9, с. 2].

Такі спеціальні питальні речення, на нашу думку, є активізуючими, лише імітують пошук інформації, а не є мовленнєвою дією запитання, вони є вагомим і дуже дієвим засобом акцентуації тієї теми, яку пропонує читачам автор (головний герой – батько хлопчика, виживши після апокаліпсису, разом із сином ідуть дорогою вперед у пошуках життя. Темно-сіра, місцями аж чорна, уся покрита попелом після пожежі земля впродовж тривалого часу їхнього шляху стирає в пам'яті всі кольори, які були в минулому, а залишає тільки спомини, які вже здаються в таких нелюдських умовах чимось неймовірно далеким чи навіть фантастичним). Як бачимо, автор у такий спосіб досягає неабиякої експресивності висловлення, а стилетвірні потенції риторичного питання є потужними, це функціонально-стилістичний та емоційно-експресивний

засіб у художньому тексті, обраний автором з метою реалізації його творчого задуму, надання тексту виразності, посилення впливу на інтелектуальну й емоційну сфери реципієнта, а експресивність вимагає максимального мовленнєвого розмаїття, не-нейтральної номінації, адже вона є дуже важливою умовою реалізації його прагматичної функції. Прагматика тексту виявляється не тільки в тому, що він впливає на адресата, а й у тому, що текст уміщує й імпліцитну інформацію про його автора, репрезентує його мовну особистість, його модель світу, систему цінностей, ставлення до мови. Митець завжди прагне досягнути максимальної експресивності свого продукту, оскільки вона є постійною і традиційною характеристикою мовотворчого процесу, специфічним естетичним засобом створення художніх образів. Стилістичні відтінки значення – це складники загальної семантики будь-якого речення-висловлення, які «роблять» його образним, виділяють, надають певного забарвлення, а відтак і творять неповторну палітру художнього витвору.

Найчастіше в канві художнього тексту риторичне питання реалізується в монологічному мовленні, являючи собою певне міркування, демонструючи водночас красномовність мовця, його інтенційний обшир, його картину світу. Уживання риторичних питань у складі діалогічних єдностей трапляється дуже рідко.

Частіше питальне речення створює ілюзію діалогу (співрозмовник існує тільки в уяві мовця), що також дає змогу сприймати запитання як риторичні, тобто такий «діалог» стає риторичним. Як приклад розглянемо уривок із роману Д. Брауна «Інферно»: *Beneath me, dizzily far beneath me, the red tile roofs spread out like a sea of fire on the countryside, illuminating the fair land upon which giants once roamed ... Giotto, Donatello, Brunelleschi, Michelangelo, Botticelli. I inch my toes to the edge. "Come down!" they shout. "It's not too late!" O, willful ignorants! Do you not see the future? Do you not grasp the splendor of my creation? The necessity? I will gladly make this ultimate sacrifice ... and with it I will extinguish your final hope of finding what you seek. You will never locate it in time. Hundreds of feet below, the cobblestone piazza beckons like a tranquil oasis. How I long for more time ... but time is the one commodity even my vast fortunes cannot afford* [10, с. 68].

У художньому мовленні питальна форма синтаксичної структури уможливує апеляцію до читача, що інтимізує висловлення, викликає більшу довіру до описуваного, створює відчуття «співучасті» в змальованих автором ситуаціях, дає читачеві змогу домислювати й по-своєму інтерпретувати їх. Цим самим риторичне питання з комунікативно-прагматичного погляду створює певний семантичний центр, який акцентує увагу читача, інтенсифікує зміст цілого фрагменту тексту. Риторичні питання в таких випадках можуть бути навіть ключем до розкриття ідейно-тематичного плану художнього тексту, до його найменування.

Отже, риторично-питальні конструкції – це здебільшого приховане ствердження чи заперечення, це інтонаційно-питальна констатація чогось позитивного чи негативного. Такі структури емоційно виражають думку-судження, а не питання як форму запитання, вони, на відміну від власне-питальних структур, не містять звернення до інших суб'єктів, учасників мовленнєвих ситуацій, тому не передбачають відповіді на запитання, оскільки воно стосується тільки мовця, виражає його форму

мислення, його комунікативні інтенції. У художньому тексті інтерогативи набувають експресивного заряду і є поліфункціональним емотивним варіантом питальних речень. Це тільки питальна за формою синтаксична структура, яка реалізує семантику емоційно забарвленого повідомлення та функціонує з метою максимального впливу на читача (чи співрозмовника). Разом із тим ілюстративний матеріал доводить, що в художньому тексті переважають усе-таки автодіалоги з імовірними відповідями, навіть декількома, розмірковування над важливими проблемами об'єктивної дійсності, що пропонують читачеві зіставити свої думки з авторськими, зробити власні висновки, характеристики й оцінки.

Риторичне питання є засобом діалогізації мовлення, активізації читача, сприяє посиленню впливової сили висловлення, експресивізації тексту, якої досягає автор завдяки яскравості опису, предметно-образному й емоційному змістові, інтимізації описуваного, надає риторичності цілим фрагментам твору, має потужну текстотвірну потенцію, «рухає» текст уперед, сприяє реалізації комунікативно-прагматичних інтенцій автора.

Висновки. Розглянуті фігурально-риторичні синтаксичні структури акцентують та актуалізують у лінгвальному полі художнього тексту авторські інтенційні доміанти, увиразнюють інформативні центри кожного текстового фрагмента, а відтак і всього художнього твору. Вони експлікують комунікативно-змістову організацію тексту, фокусують увагу читача на тих акцентах, які майстерно розставляє письменник як творець, суб'єкт художнього спілкування засобами мови, зокрема й синтаксичними.

Інтерогативні висловлення, будучи експресивним засобом, скеровані на підтримку контакту з читачем, вони дають авторові змогу максимально привернути увагу до розповіді, до власного мовлення чи мови персонажів, їхніх образів, внутрішнього світу.

Дослідження зазначеної проблеми в перспективі передбачає аналіз мовностилістичних особливостей творів різного жанрового спрямування, а також з'ясування гендерних переваг у використанні інтерогативних експресивних конструкцій як у художніх прозових текстах, так і в поетичному мовленні.

Література:

1. Алфьорова Н.С. Функціонування питальних речень у сучасних американських текстах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови». Запоріжжя, 2012. 229 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 344 с.
3. Ковтунова И.И. Поэтический синтаксис / отв. ред. Н.Ю. Шведова. Москва : Наука, 1986. 206 с.
4. Крылова О.А. Лингвистическая стилистика : в 2 кн. Москва : Высшая школа, 2006. Кн. 1 : Теория : учебное пособие. 319 с.
5. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилистика української мови : підручник / за ред. Л.І. Мацько. Київ : Вища шк., 2003. 462 с.

6. Шабат-Савка С.Т. Українськомовний питальний дискурс : монографія. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 332 с.
7. Collins S. The Hunger Games (Book 1). Scholastic Press (United States), 2008. 374 p.
8. Collins S. Catching Fire (The Hunger Games № 2). Scholastic Press (United States), 2009. 391 p.
9. Cormac Mc Carthy : The Road. URL: http://www.onlinebook4u.net/horror/The_Road/.
10. Dan Brown : Inferno. URL: <https://inferno.bib.bz/>.

Tomusiak A. Verbalization of authorial intentions by figurative-rhetorical syntactic means in the American literary text

Summary. The article contains a detailed description of such means of expressive syntax as the complex “question-answer”, rhetorical question, which we call figurative-rhetorical means. Problems of expressive syntax today do not have full scientific coverage. In particular, this applies to the definition of the range of syntactic tools that give the text an expressive color. Based on significant work in the study of the expressiveness of the literary text, we believe that each syntactic construction, used skillfully, originally and in its own way, in artistic speech is a figurative-rhetorical tool, as it can contain great potential for aesthetics, expressiveness, have a powerful influence on the reader. The main guideline of all figurative and rhetorical structures is the reflection of the author's worldview, his language preferences, artistic talent in the implementation of his communicative-intentional plan.

From the point of view of syntax, any author's speech is the basis of the organization of semantic-factual material, the fabric of the plot of the work, where different ways of presenting the material are inserted. The article finds that interrogative utterances as a separate modal-intentional variety of syntactic units are very common in artistic speech. Powerful expressive potential is represented by “question-answer” complexes in monologue speech, ie autodialogues (we consider them rhetorical), which imitate live conversation, involving the reader, help the author to reveal his inner world to the reader, to create unique artistic images. Rhetorical question as a separate pragmatic kind of sentences, which correlates with the concept of indirect speech act, because it is based on syntactic transposition: the use of one statement in the meaning of another, realizes the author's intention to maximize influence on the recipient, creates the effect of perlocution. The rhetorical question gives majesty to the descriptive, aesthetically adorns the story, and this, of course, has a positive effect on the feelings and spiritual perception of the text. Interrogative constructions emotionally express an opinion-judgment, not a question as a form of inquiry, they do not contain appeals to other participants of speech situations, so they do not provide answers to questions, as it concerns only the speaker, expresses his form of thinking, his communicative intentions.

Key words: expressiveness, intention, pragmatics, figurative-rhetorical means, interrogativity, rhetorical question, question-answer.